Unit 3

13.भांडवल बाजार/ पुंजी बाजार
Capital Market

प्रा.डॉ. रजनी सोनटक्के
अर्थशास्त्र

भांडवल बाजाराचा इतिहास
History of Capital Market

- भारतात भांडवल बाजाराची सुरुवात 18 व्या शतकात झाली.
- ईस्ट इंडिया कंपनीने व्यापाराची सुरुवात रोख्यांच्या व्यापाऱ्याने केली.
- त्यावेळी रोख्यांच्या व प्रतिभूतींच्या व्यापाराचे केंद्र मुंबई किंवा कोलकाता होते.
- 1860 -61 च्या कालावधीत अमेरिकेच्या युदधकाळात भारत कापसाचा पुरवठा करणारा महत्वपूर्ण केंद्र सिध्द झाल्यान आणि शेअर च्या किमती वाढू लागल्याने मुंबाईचा भांडवल बाजार इतिहासातील पहिली भांडवल बाजार बनला.
- 1956 मध्ये कंपनी अधिनियम लागू केला आणि भांडवल बाजाराची दिशा बदलली.
- 1960 नंतर भांडवल बाजारात बरेचसे परमंडल, वित्तीय संस्था विशेष करून भारतीय जीवन विमा कंपनी, सामान्य विमा कम्पनी, इ. ने भांडवल बाजारात गुंतवणूक करणे सुरू केले.1964 मध्ये म्युचुअल फंड, युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडिया चा उदय झाला व भांडवल बाजाराला एक नवा आयाम मिळाला.

भांडवल बाजाराची व्याख्या
Definition of Capital Market

- भांडवल बाजार एक वित्तीय बाजार अहेजयत दीर्घकालीन ऋण आणि इक्विटी-समर्थित रोख्यांची खरेदी आणि विक्री केली जाते. भांडवल बाजार त्या लोकांकरिता बचतकर्त्यांची सम्पत्ती दर्शविते जे ह्याची दीर्घकालीन उत्पादक उपयोगाकरिता करू शकतात. जसे कंपन्या आणि सरकार दीर्घकालीन गुंतवणूक करीत असते.
- भांडवल बाजाराचा उपयोग दीर्घ कालावधीच्या गुंतवणुकीकरिता बाजाराचा उपयोग करण्याकरिता केला जातो, ज्यात भांडवलाच स्पष्ट किंवा निहित दावा असतो. दीर्घकालीन गुंतवणूक अशा गुंतवणुकीकडे निर्देश करतात ज्यांचा लॉक-इन कालावधी एक वर्षापेक्षा अधिक असतो.
- भांडवल बाजारात, इक्विटी शेयर आणि प्राथमिकता जसे-इक्विटी शेयर ,वरीयता शेयर, रोखे, शून्य-कुपन बॉण्ड ,सुरक्षित प्रीमियम नोट खरेदी आणि विक्री केले जातात. सोबतच उधरीच्या सर्व रुपांना कव्हर करतात.

भांडवल बाजाराचे कार्य
Functions of Capital Market

- दीर्घ कालावधीच्या गुंतवणुकीकरिता वित्त पुरविण्याकरिता बचत एकत्रित करतो.
- रोख्यांच्या बाजाराची सुविधा.
- देने- घेणे आणि सूचना व्यय यांचे न्यूनत्मिकरन.
- उत्पादक समपत्तीच्या मालकीची एक विस्तृत शृंखला प्रोत्साहित करणे.
- शेयर आणि डिबेंचर सारखाय वित्तीय साधनांचे त्वरित मूल्यांकन करणे.
- निश्चित समायसरणीनुसार देण्या-घेण्याचा निपटारा सुगम बनतो.
- व्युत्पन्न बाजाराच्या माध्यमातून बाजार मूल्य जोखीम विरुद्ध विम्याची तरतूद करणे.
- स्पर्धात्मक मूल्य तंत्राच्या मदतीने भांडवल वितरणाच्या प्रभावशीलतेत सुधारणा करणे

भांडवल बाजाराचे स्वरूप
Nature of Capital Market

- भांडवल बाजाराचे दोन भागात विभाजन केले जाते.
- यात दीर्घकालीन रोख्यांच्या व्यवहार केले जातात.
- भांडवल बाजारात व्यापार विरहित कार्य केले जाते.
- भांडवल बाजारात व्यवसायाच्या स्वामित्त्वाला प्रोत्साहित केले जाते.
- भांडवल बाजार भांडवल निर्माण करण्यासाठी मदत प्रदान करतो.
- भांडवल बाजार तरलता निर्माण करण्यासही मदत करतो.

भांडवल बाजाराचे प्रकार/ घटक
Types / Components of Capital Market

- 1 प्राथमिक भांडवल बाजार Primary Capital Market

- 2. दुय्यम किंवा सहायक भांडवल बाजार Secondary Capital Market.

1. प्राथमिक भांडवल बाजार

Primary Capital Market

- प्राथमिक भांडवल बाजारात निधीचा प्रवाह हा गुंतवणूक दाराकडून औदयोगिक ऋण दाता बाजार हा प्रत्यक्षपणे भांडवल निर्माण करेण्यासाठी मदत करतो.

- प्राथमिक भांडवल बाजारात जमा झालेला पैसा हा सामान्यपणे कम्पन्यांचे आधुनिकीकरण, नवीन यंत्रसामुग्री, इमारत निर्माण यंत्र इ. उदयोगाचा विस्तार करण्याच्या दृष्टिकोनातून उभा केला जातो सोबतच नवीन उदयोगांच्या निर्मितीसाठी सुदधां उपयोगात आणला जातो.

प्राथमिक भांडवल बाजाराची वैशिष्ट्ये
Characteristics of Capital Market

1. नवीन प्रतिभूतीशी संबंधित असतो. सुरुवातीला प्रचलीत होणाऱ्या शेअरशी संबंधित असतो.
2. बाजाराचे काही विशेष स्थान नसते.
3. भांडवल बाजाराच्या अनेक पद्धती आहेत.

अ) सार्वजनिक प्रतिभूती (Public Issue)

ब) विक्रीचा प्रस्ताव(Offers Sales)

क) खाजगी उद्योगाची स्थापना (Private Placement)

ड) अधिकृत रोखे (Right Issue)

इ) इलेक्ट्रॉनिक सार्वजनिक प्रस्ताव (Electronic Initial Public Offer)

दुय्यम अथवा गौण भांडवल बाजार
Secondary Capital Market

- ह्या बाजारात आधीच निर्गमित झालेल्या रोख्यांची खरेदी विक्री केली जाते.
- सम्पूर्ण व्यवहार स्कँध विपणीच्या माध्यमातून केले जातात.
- ह्या बाजाराचा सर्वात महत्वपुर्ण उद्देश रोख्यांमध्ये तरलता निर्माण करणे आहे.

दुय्यम भांडवल बाजाराची वैशिष्ट्ये
Characteristics of Capital Market

- बाजारात तरलता निर्माण करणे.
- प्राथमिक बाजारात झालेल्या व्यवहारानंतरच दुय्यम भांडवल बाजाराचे व्यवहार केले जातात.
- ह्या बाजारात नवीन गुंतवणुकीला प्रोत्साहन दिले जाते.
- ह्या बाजारात जुन्या रोख्यांच्या खरेदी विक्री चे व्यवहार केले जातात.

वित्तीय संस्था
Financial Institution

- भारतीय भांडवल बाजाराला नियंत्रित करण्यासाठी भारत सरकारने1956 मध्ये 2 अधिनियम पारित केले.
- 1 प्रमंडल अधिनियम- 1956
- 2 प्रतिभूती करार अधिनियम1956

भांडवल बाजाराचे नियंत्रण आणि विकास करण्यासाठी"सेबी" ही स्वतंत्र संस्था निर्माण करण्यात आली.

- 12 एप्रिल1988 मध्ये "सेबी"ची स्थपना करण्यात आली.
- 31 जानेवारी1992 ला सेबी ला वैधानिक दर्जा देण्यात आला.

भांडवल बाजाराची कार्ये:
Functions of Capital Market

1. अर्थव्यवस्थेच्या एक्सनधतेला प्रोत्साहन देणे.
2. जोखमीच्या व्यवस्थपणेचे कार्य करणे.
3. दीर्घकालीन वित्त प्राप्त करणे.
4. प्रमंडल करिता वैकल्पिक वित्त स्त्रोत.
5. विश्व निवेशक समुदाय तयार करणे.

भांडवल बाजाराचा आकार
Size of Capital Market

1. श्रम बाजार
2. मुद्रा बाजार
3. वस्तू बाजार
4. भांडवल बाजार

भारतीय भांडवल बाजाराचे 2 घटक

- 1 मुंबई स्कँध बाजार

- 2 राष्ट्रीय स्कँध बाजार

- भारतात 22 स्कँध बाजार आहेत
- 8 स्थायी स्वरूपाचे आहेत
- 14 अस्थयी स्वरूपाचे आहेत

भांडवल बाजारात दलालांची संख्या

- सेबीद्वारा पंजिकृत दलाल
- भांडवल बाजारात------9115
- चलन बाजारात-------1738
- समता अंश बाजारात-----2232
- वित्तीय संस्थांत-------205
- म्युचुअल फंडात--- 53

भांडवल बाजाराची रचना
Structure of Capital Market

- सरकारी प्रतिभुती बाजार---हा सरकारी आणि गैर सरकारी प्रतिभूतींचे व्यवहार केंद्रीय अधिकोशाच्या निगराणी त करतो.
- औदयोगिक प्रतिभुती बाजार----- हा प्रस्थपित आणि नविन कम्पन्यांचे शेयर आणि प्रतिभुती चा बाजार असतो. यातील सर व्यवहार पंजिकृत विपणीद्वारा केले जातात. भारतात तीन नामांकित स्कॅध विपण्या आहेत. १) Bombay Stock Exchange 2) National Stock Exchange 3) OTCEI
- विकासोनमुख वित्तीय संस्था-------ह्यात IFCI, ICICI, IDBI, IIBI,& UTU ह्या वित्तीय संस्थांचा समावेश असून ह्या दीर्घकालीन वित्त पुरवठा करतात.
- वित्तीय मध्यस्थ-----हा सर्व मध्यस्थ विविध मर्चंट, अधिकोषण संस्था, Mutual Fund, Leasing Finance, company,Venture Capital,आणि अन्य वित्तीय संस्थांद्वारे मध्यस्थच्या रूपात कार्य करतो.

भारतीय भांडवल बाजाराच्या विकासाकरिता जबाबदार घटक

- खाजगी कम्पन्यांचे प्रदर्शन
- पर्यावरणीय घटक
- स्थूल आर्थिक कार्यक्रम।विश्व संकेत
- राजकीय स्थिरता आणि सरकारी नीति
- आर्थिक समृद्धी त वृद्धी
- गुंतवणूकदारांची संवेदनशीलता आणि जोखमीची भिती
- वित्तीय संस्थांमध्ये वाढ
- सेबीच्या महत्वपूर्ण कार्याचे प्रदर्शन
- भारतात स्कँध विपणीत वाढ

- भारतात भांडवल बाजाराचा उगम 1875 मध्ये बोंब स्टॉक एक्स्चेंज च्या नावाने झाला

- भारतात 24 स्टॉक एक्सचेंज आहेत

- 1994 मध्ये राष्ट्रीय स्कँध विपणीची स्थापना झाली व जगातील 3 रया नंबरची सर्वात मोठी स्कँध विपनी म्हणून गणली जाते.

THANK YOU